

Леонов Борис Дмитрович – старший консультант Штабу Анти-терористичного центру при Службі безпеки України, кандидат юридичних наук

Соціальні конфлікти та їх роль у детермінації терористичної діяльності

У статті висвітлюються особливості соціальних конфліктів та їх роль у детермінації терористичної злочинності.

Ключові слова: соціальні конфлікти, терористична злочинність, детермінація.

Постановка проблеми. Продуктивність у з'ясуванні походження тероризму та його детермінації важко уявити без вивчення основного підходу, що притаманний сучасній конфліктології – теорії конфлікту. Сучасна теоретична конфліктологія сформувалася як міждисциплінарна наука, що вивчає комплексне та багатовимірне явище політичного конфлікту із використанням різноманітних методологічних підходів, методів і методик. Інтегроване знання про конфлікт включає як фундаментальні теорії загального характеру, так і прикладні, орієнтовані на вивчення окремих аспектів виникнення, розвитку та розв'язання політичних конфліктів [1, С. 80].

Еволюція теоретичної конфліктології незаперечно засвідчує надзвичайну складність і мінливість міжнародних конфліктів як об'єкта дослідження, а відтак – неможливість його охоплення за допомогою єдиної комплексної теорії. Це обумовлено тим, що наукові уявлення про загальні закономірності міжнародних конфліктів періодично змінюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо соціального конфлікту як головної причини тероризму досліджувалися зарубіжними і вітчизняними авторами, а саме: Ю. М. Антоном, В. Ф. Антипенком, С. У. Дікаєвим, В. М. Кудрявцевим, Д. А. Шестаковим. Одним із перших теорію конфлікту висунув Т. Селлін (1937 р.), який у площині конфлікту культури відзначив розбіжність між зовнішніми і внутрішніми цінностями культури. Він зробив припущення, що конфлікт між культурами є похідним продуктом розвитку останньої, оскільки може виникнути внаслідок зіткнення різних ціннісних орієнтацій, властивих різним со-

ціальним системам. Це, у свою чергу, впливає на рівень злочинності. Інший кримінолог Дж. Волд (1958 р.) розробив теорію групового конфлікту, а К. Шуман (1976 р.) – теорію конфлікту в боротьбі за владу. На думку В. Ф. Антипенка, відмінності в культурах не можуть вважатися підставою для застосування насильства і тероризму, оскільки терористичні конфлікти виникають у межах цивілізаційного розвитку, коли духовні цінності, виходячи із сфери творчого начала, трансформуються в прагматичні цивілізаційні величини [1, С. 295–296].

Метою цієї статті є висвітлення особливостей соціальних конфліктів та їх ролі у детермінації терористичної злочинності.

Виклад основного матеріалу. Існує кілька десятків визначень конфлікту. Якщо узагальнити існуючі визначення конфліктів, можна дійти висновку, що у широкому розумінні в будь-якому соціальному конфлікті йдеться про зіткнення певних інтересів (державних, політичних, групових, релігійних тощо). Серед множинності конфліктів виділяються: політичні, міжособистісні, економічні, партійні, релігійні, міждержавні.

Відомо, що соціальний конфлікт як прояв діалектичного закону боротьби протилежностей належить до одного з механізмів прояву та розв’язання соціальних протиріч. Можна погодитися з твердженням, що проявом соціального конфлікту є “кримінальний конфлікт” [2, С. 187], який знайшов вияв у вчиненні діяння, що передбачено кримінальним законом як злочин [3, С. 204]. Але залишається невирішеним питання: в якому зв’язку зі злочином перебуває соціальний конфлікт, чи є останній причиною злочину?

Окремі автори припускають, що конфлікт є не лише підставою вчинення злочину, а і його причиною. В обґрунтування цієї позиції вони наділяють окремих особистостей “конфліктною спрямованістю”, часткою життя яких є суспільно небезпечна діяльність, що досягає кримінально-правової оцінки [4, С. 16–17]. Для уточнення саме генетичного зв’язку між конфліктом і злочином наводиться твердження, що “можливо, конфлікт є батьком усіх явищ” [5, С. 147].

З критикою цієї позиції виступив А. П. Закалюк, який вважав, що “конфліктний” підхід не розкриває сутності суперечностей: конфлікт – лише зовнішня оболонка. За закономірностями та термінологією теорії детермінації цей конфлікт є не причиною, а умовою, що сприяє вчиненню злочину. Якщо ж ставити питання про “батьківство” конфлікту стосовно злочину, то причиною останнього, на погляд А. П. Закалюка, є той самий індивідуально-психологічний комплекс особи, одне з провідних місць в якому належить суспільно неприйнятній і суспільно небезпечній свідомості та психології. На ґрунті цієї суперечності виникає соціальний конфлікт, який за певних криміногенних умов може стати підставою або приводом для вчинення злочину [3, С. 205].

Формою прояву названої суперечності може бути соціальний конфлікт як між особою і суспільством, так і між особами різних типів спрямованості особистості.

Розв'язання діалектичної суперечності є рушійною силою будь-якого розвитку, насамперед розвитку суспільства, його відносин, складових елементів, у т. ч. суспільної свідомості. Кожному суспільству властиві свої суперечності, старі й нові характеристики, негативні та позитивні сторони. Коли йдеться про негативні антисуспільні елементи суспільної свідомості, потрібно усвідомлювати, що вони знаходяться у постійній взаємодії з позитивними елементами, а їх співвідношення є мінливим. Така суперечливість і мінливість властива тим економічним, соціальним, політичним та іншим чинникам, що обумовлюють негативні елементи суспільної свідомості [3, С. 205].

Як і в будь-якому соціальному конфлікті, зміст терористичного конфлікту – це досить складна система взаємопов'язаних явищ міжнародного життя і діяльності учасників конфлікту, тобто протиборчих сторін, що утворюють ядро терористичного конфлікту, з їхніми протилежними цілями. Об'єктом терористичного конфлікту, як правило, визнається світопорядок, система світоустрою, а предметом виступають ресурси і контроль над ними, території, доступ до технологій і благ цивілізації. Антагоністичний характер конфлікту зумовлений застосуванням одним із суб'єктів терористичних методів дій, а, з іншого, – непримиренністю до зазначеної претензії опонента (на ресурси, технології, блага), що прикривається непримиренністю до терористичних методів боротьби [1, С. 244–246]. Виходячи із суб'єктів конфлікту та його об'єкта, терористичний конфлікт визначається також іншою важливою складовою: специфічним способом боротьби, до якого вдається принаймні одна із сторін конфлікту – терористичними актами [1, С. 203].

Що стосується міжнародного конфлікту, то його можна розглядати в кількох площинах: філософську категорію, що позначає зіткнення однієї сили з іншою; наукову категорію, функцією якої є операціоналізація основних ознак конфліктних ситуацій у світовій політиці; категорію соціальної поведінки для позначення ситуації існування двох чи декількох сторін у боротьбі; можливість або ситуацію; структуру; подію або процес [6, С. 12].

Теорія конфлікту встановлює різноманітні причини конфліктів, у т. ч. міжнародних. Одні вчені розглядають системні передумови виникнення конфліктів, інші – вплив когнітивних особистісних факторів на процеси прийняття рішень, що загрожують виникненням конфліктів. Результат такої багатоплановості – формування в методології дослідження конфліктів своєї концепції з урахуванням рівнів аналізу, яка передбачає відповідність між рівнями розробки теорій та рівнями перевірки цих теорій.

Досить часто виділяють головну причину конфліктів. Так, С. У. Дікаєв головним генератором міждержавного, міжнародного тероризму вважає вікові конфлікти [7]. Проте, події, що відбуваються в міжнародно-політичному житті, як правило, мають декілька причин, дія котрих є нелінійною. Так, визвольний рух може пояснюватися суперечностями або антагонізмом національних інтересів різних держав, характером державних лідерів, особливостями міжнародної ситуації та іншими факторами. Породжений соціальними причинами тероризм з часом перетворюється на самодостатній і дуже впливовий фактор міжнародного рівня як похідна, що набула визначального характеру.

Існуюча концепція рівнів причиновості тієї чи іншої події (концепція рівнів аналізу) пропонує виокремити декілька рівнів причиновості, серед яких виділяються три: 1) особистісний, державний і системний. На першому рівні вона пояснюється особливостями психології державних діячів; на другому – комплексами національних інтересів, ідеологічними, геополітичними або економічними мотивами; на третьому – структурою та іншими параметрами міжнародної системи. Концепція рівнів аналізу вимагає відповідності між досліджуваним рівнем причиновості та теоріями, які використовуються. Зокрема, системні причини міжнародних конфліктів доцільно розглядати за допомогою системних даних [6, С. 121]. Серед методів дослідження конфліктів виділяють також теорію ігор і метод системного моделювання. Дослідження конфлікту із використанням теорії ігор передбачає побудову спеціальної теоретичної конструкції-моделі – гри. Теорія ігор, яка є формалізованою моделлю конфліктної ситуації, визначає рекомендації щодо раціональних дій для кожного з учасників конфлікту.

Особливості наукового дослідження конфліктів узалежені також суб'єктивним характером досліджуваних процесів. Сам об'єктивний хід конфліктів підтверджує оцінки тих дослідників, які вважають світову політику сферою взаємодії не тільки одних держав, але й будь-яких соціальних груп, що мають політичні інтереси [8, С. 68]. Учасники міжнародних відносин можуть діяти у відповідності або всупереч теоріям, які витлумачують їхню взаємодію, а це матиме наслідком викривлення результатів дослідження. Але ще більш серйозним проявом суб'єктивізму є неможливість передбачити поведінку людини науковими засобами: реально оцінити найбільш оптимальну поведінку, пояснити минулі дії, побудувати можливі сценарії дій, навіть вказавши ймовірності їх реалізації, однак точно передбачити поведінку людини неможливо, особливо в разі відсутності зацікавлення цієї людини в передбаченні її поведінки. При висвітленні суспільної небезпечності тероризму як результату діяльності асоціальних груп, визначених як “терористичні угруповання”, “терористичні мережі”, “терористичні організації”, поза увагою,

на жаль, часто залишаються терористичний конфлікт у цілому як важлива складова соціального життя, що потребує структурних перетворень. Потреба цих перетворень зумовлює іноді терористичну основу конфлікту. Завдяки застосуванню конфліктологічного наукового інструменту, що полягає в урахуванні конструктивної складової тероризму уявлення про соціальний зміст, витоки і причини тероризму чуттєво збагачуються.

За теорією конфлікту, спільний інтерес як шлях до консенсусу в глобальному терористичному конфлікті слід шукати навколо проблеми зростаючої некерованості міжнародними соціально-економічними процесами і пов'язаної з нею зростаючої катастрофогенності засобів і методів боротьби в конфлікті. Адже, коли конфлікт не може бути вирішений за допомогою конструктивної складової соціальних взаємовідносин, скажімо, шляхом міжнародного співробітництва, за логікою його соціальної дії як такої складової включаються крайні, радикальні засоби його вирішення, так як революція, бунт, війна, тероризм тощо [1, С. 243]. Тому для подолання конфронтації потребує вирішення проблема співвідношення цілей суб'єктів конфлікту із застосованими засобами і методами. При цьому мотивація на застосування терористичних методів пов'язана з ефективністю асиметричного способу дії – терористичного акту з усією безмежністю кола його жертв.

Згідно з висунутою Д. Джонсом і М. Смітом концептуальною моделлю асиметричності загрози міжнародного тероризму виступають асиметричні ризики тероризму, які є відображенням двох специфічних явищ, які характерні для процесів глобалізації останнього десятиліття ХХ століття – початку ХХІ століття. Це, по-перше, проліферація конфліктів невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) в країнах, що розвиваються. По-друге, виникнення реакції на загрози, пов'язані з глобалізацією ринкових відносин, спрямованих на просування ідентичності (Law – Identity Politics), частіше за все етнічної чи релігійної. Факторами, що продукують конфлікти невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) виступають, з одного боку, процеси, пов'язані зі зміною системи міжнародних відносин, а, з іншого, – процес трансформації в структурі ідентичності. Ці фактори, на думку згаданих дослідників, взаємодоповнюють один одного [9, С. 5–9].

Д. Джонсон і М. Сміт виходять з того, що поширення конфліктів невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) є віддзеркаленням протидіючого двох тенденцій. Разом з цим, характер таких конфліктів вказує на те, що відповідний конфліктний потенціал вже є локалізованим [9, С. 1–12]. Водночас, дослідники відзначають, що діалектика двох згаданих тенденцій є такою, що процеси проліферації конфліктів

невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) поєднані з дією різних транснаціональних взаємозв'язків і процесів.

Зростання ролі конфліктів невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) дослідники пов'язують з підвищенням у структурі ідентичності етнічного та релігійного компонента, зниженням ролі політичної та ідеологічної складової відповідно. Політичні стратегії спрямовані на зміцнення етнічної чи релігійної ідентичності, які, на думку Д. Джонсона і М. Сміта, створюють асиметричні загрози, оскільки такі стратегії припускають протиборотство одночасно на локальному, регіональному і глобальному рівнях.

На думку М. Г. Капітоненка, збільшують імовірність виникнення соціальних конфліктів п'ять основних груп факторів, серед яких виділяються: політичні фактори (дискримінаційна політична система, порушення політичних прав деяких груп, нерівний доступ до влади, ідеологічна несумісність тощо); соціально-економічні (економічна дискримінація, нерівний доступ до ринку праці, несправедливий розподіл природних ресурсів тощо); культурні фактори (культурна, мовна дискримінація); історичні фактори (ступінь спільної групової ідентичності); структурні фактори [6, С. 278]. Ці чинники залежно від економічних, соціальних і політичних умов обумовлюють негативні елементи суспільної свідомості.

Дослідження ролі соціальних конфліктів у детермінації терористичної злочинності дозволяє сформулювати такі **висновки**.

1. У дослідженні тероризму, його причинності конфлікт: 1) як соціальна категорія посідає одне з найважливіших місць; 2) складає сутність тероризму як соціального і кримінально-правового явища; 3) має соціологічні, економічні, культурологічні, політичні, військові характеристики, дослідження яких потребує застосування міждисциплінарного наукового підходу.

2. До причин злочинності, у т. ч. терористичної, слід відносити соціальні конфлікти, які є формою прояву (наслідком) суперечності між суспільно прийнятною і суспільно непринятною спрямованістю різних осіб у суспільстві. Такі суперечності, їх співвідношення у кожний історичний момент є мінливим, що властиве тим соціальним, політичним, економічним та іншим чинникам, які обумовлюють негативні елементи суспільної свідомості.

3. Поява політичних, етнічних, релігійних, культурних конфліктів є наслідком зростаючої соціальної нерівності населення у розподілі доходів, що зумовлює формування сучасного глобального конфлікту, який продукує посилення загальних суперечностей у суспільстві. Посиленню конфліктного потенціалу сприяє зміщення етнічної й конфесійної складової в ідентичності особистості, трансформації “старих”, “заморожених” і “вікових” конфліктів, складність управління біполярним світом.

4. Конфлікт, що зумовлює тероризм, закладено у двох площинах соціальної суперечності: між групою осіб, що наділені державною владою, і групою осіб, які належать до політичних опонентів; між суспільно прийнятною і суспільно непринятною спрямованістю різних осіб у суспільстві.

5. Відсутність цілеспрямованої релігійної чи національно-культурної політики в багатьох регіонах світу, поряд з наявністю міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, у найближчий час залишатиметься вагомими детермінаційними константами терористичної злочинності.

Список використаних джерел

1. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму : монографія / В. Ф. Антипенко. – Одеса, “Фенікс”. 2001. – 315 с.
2. Кудрявцев В. Н. Судебное рассмотрение дел / В. Н. Кудрявцев // Конфликты в современной России. Проблемы анализа и регулирования. – М., 1999. – С. 123–136.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : [у 3 кн.] / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 712 с.
4. Мельник П. Методологічні проблеми розвитку кримінологічної науки в Україні / Мельник П., Ківенко Н., Лановенко І. // Вісн. акад. держ. податк. служби України : зб. наук. праць. – 2000. – № 2 (8). – С. 16–17.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. (Социологические исследования). – 1994. – № 5. – С. 142–147.
6. Капітоненко М. Г. Міжнародні конфлікти : навч. посіб. / М. Г. Капітоненко. – К. : “Либідь”, 2009. – 352 с.
7. Дикаев С. У. Терор, тероризм и преступления террористического характера (криминалогическое и уголовно-правовое исследование) / С. У. Дикаев ; Ассоц. юрид. центр. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2006. – 448 с.
8. Фельдман Д. М. Политология конфликта / Д. М. Фельдман. – М. : Изд. Дом “Стратегия”, 1998. – 199 с.
9. Jones M. Contemporary Political Violence – New Terror in the Global Village / Jones M., Smith M. // Globalization and the New Terror: Asia Pacific Dimension. – David Martin Jones Ed. Cheltenham, UK ; Northampton, MA. USA : Edward Elgar, 2005. – P. 1–25.

В статье освещаются особенности социальных конфликтов, а также их роль в детерминации террористической преступности.

The article deals with the examination of the particular determination of a terrorist crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 25 жовтня 2012 року.